

Keli Rimer

ONO
ŠTO NE
MOŽEMO
REĆI

Prevela sa engleskog
Sanja Bošnjak

**Čarobna
knjiga**

Danijelu, koji uvek ima najbolje zamisli.

PROLOG

Sovjetski Savez – 1942.

Sveštenik koji je vodio moje venčanje bio je poluizgladneo, polusmrznut i u ritama, ali bio je snalažljiv; blagoslovio je komad buđavog hleba preostalog od doručka da nam posluži kao nafora.

„Ponovite zavete za mnom.“ Nasmehio se. Vid mi se zamutio, ali izgovorila sam tradicionalne zavete kroz usne utrnule od hladnoće.

„Uzimam tebe, Tomaša Slaskog, za svog muža i obećavam da ću te voleti, ceniti i poštovati, biti ti verna i neću te napustiti dok nas smrt ne rastavi, u ime Boga, Jednog u Svetom Trojstvu i svih svetaca.“

Gledala sam na svoje venčanje s Tomašem kao na svetlo u daljini, kao što mornar na uzburkanom moru možda uperi pogled ka svetioniku na dalekoj obali. Naša ljubav mi je godinama bila razlog da živim, nastavljam i *borim se*, ali naše venčanje je trebalo da bude kratak predah od svih nedaća i patnji. Ali stvarnost je bila drugačija i tog trenutka sam osećala neizmerno razočaranje.

Trebalo je da se venčamo u raskošnoj crkvi u našem rodnom mestu – ne tu, gde smo stajali kraj šatorskog naselja izbegličkog i vojnog logora Buzuluk, *tek* toliko udaljeni od šatora da smo neznatno manje osećali bedan smrad osamdeset hiljada očajnih duša. To izdvajanje iz gomile i smrada imalo je svoju cenu: bili smo napolju i zaklanjale su nas samo grane proređene jelke. Bio je neobično hladan jesenji dan i tu i tamo bi krupna pahulja pala s tmurnog sivog neba da se rastopi na kosi ili našoj odeći ili poveća blato oko naših nogu.

Poznavala sam svoje „prijatelje“ iz okupljene gomile dobronamernika svega nekoliko nedelja. Svi ostali koji su mi nekad bili važni

bili su u koncentracionom logoru ili mrtvi, ili prosto izgubljeni. Moj mladoženja se nezgrapno sagnuo da uzme pričest – čime je zbunio tog sirotog ljubaznog sveštenika, ali mene ni najmanje. Iako sam bila nevesta, bila sam odevena u jedinu odeću koju sam imala, a do tada su jednostavne radnje kao kupanje već odavno bile zaboravljene povlastice. Vaške koje su preplavile čitav logor nisu poštedele ni mene, ni mog mladoženju, ni sveštenika – kao ni jednu jedinu osobu u maloj grupi prisutnih dobronamernika. Čitav naš skup se neprekidno meškoltio i izvijao u očajničkoj želji da ublaži večiti svrab.

Bila sam otupela od šoka, što mi je gotovo došlo kao blagoslov, jer me je verovatno samo to sačuvalo da ne preplačem čitav obred.

Gospođa Končal mi je bila samo još jedna nova prijateljica, ali brzo mi je postala draga. Brinula je o siročićima, a ja sam radila uz nju na obaveznim radnim zadacima od svog dolaska u logor. Kad je obred završen, izvela je grupu dece iz male gomile posmatrača i blistavo mi se osmehnula. Zatim je podigla ruke da diriguje i, zajedno, ona i improvizovani hor zapevali su *Serdeczna Matko* – odu Voljenoj Majci. Ti siročići su bili prljavi, žgoljavi i sami, baš kao i ja, ali tog trenutka nisu uopšte bili tužni. Umesto toga, gledali su me puni nade i želeli su i mene da vide zadovoljnu. Ja sam samo želela da se valjam u sopstvenom očaju – ali nada u tim nedužnim očima nadvladala je moje samosažaljenje. Naterala sam se da im svima uputim vedar, ponosan osmeh – i onda sam sebi nešto obećala.

Od tog dana više neću plakati. Ako su ti siročići mogli biti velikodušni i hrabri u takvim okolnostima, onda sam mogla i ja.

Posle toga sam se samo usredsredila na muziku i zvuk veličanstvenog glasa gospođe Končal dok se dizao visoko iznad i oko nas. Ton joj je bio mio i iskren, i podizala je melodiju kao da je bila igra – gotovo me oraspoloživši u trenutku koji *treba* da bude radostan, pružajući mi mir u trenutku koji *treba* da bude miran i privlačeci me ponovo veri koju sam stalno priželjkivala da izgubim.

I dok se ta pesma izvijala, zažmurila sam i potisnula strah i sumnju, dok nisam opet poverovala da će se jednog dana svi razbijeni delići mog života ponovo sastaviti.

Rat mi je oduzeo gotovo sve; ali *odbijala* sam da mi uzdrma pouzdanje u čoveka kog sam volela.

PRVO POGLAVLJE

Alis

Danas mi je bio veoma loš dan, ali koliko god da sam se loše osećala, znala sam da je mom sinu još gore. Bili smo u prodavnici nekoliko uglova dalje od naše kuće u Vinter parku na Floridi. Edi je sedeo na podu, mlatarao nogama i vrištao iz sveg glasa. Neobuzdano se štipao za nadlaktice; ružne ljubičaste i crvene modrice već su počele da izbijaju. Takođe je bio sav ispolivan jogurtom, jer kad je sve počelo pre dvadeset minuta, ispraznio je police frižidera na pod i sad su pakovanja raznih oblika i veličina bila rasuta po pločicama oko njega – tako da se valjao po sve gadnijoj podlozi. Koža na licu mu se prošarala od napora i po čelu su mu izbile graške znoja.

Od lekova se prilično ugojio u poslednjih nekoliko godina i sad je imao tridesetak kilograma – što je bilo više od polovine moje težine. Nisam mogla da ga podignem i iznesem do automobila kao ranije. Ni ranije mi nije bilo lako, ali nekad su ovakvi slomovi u javnosti bili jednostavniji jer smo mogli da se sklonimo.

Današnji užas se dogodio kad je Edi stigao do odeljka s jogurtom. Prihvatao je prilično širok izbor jogurta u poređenju sa svojim vršnjacima u specijalnoj školi koju je pohađao – jeo je barem jagodu i vanilu marke *go-gurt*. Nismo mogli menjati marku ili pakovanje – i nije imalo svrhe puniti stare tube, jer bi on to odmah prozreo.

Morao je biti *go-gurt*. Morale su biti ili jagoda ili vanila. Jogurt je morao biti *u* tubi.

Nedavno je u nekom trenutku neko u *Go-gurtu* odlučio da poboljša dizajn etikete na tubama – promenio je logo i boje su bile

življe. Sigurna sam da niko u *Go-gurtu* nije shvatio da bi tako sitna promena jednog dana navela nekog sedmogodišnjaka da razbija po prodavnici zbunjen i gnevan.

Za Edija je *go-gurt* imao onu staru oznaku i ova nova etiketa je samo značila da više ne prepoznaje *go-gurt* kao hranu koju podnosi. Znao je da idemo u prodavnicu da kupimo jogurt, došli smo u prodavnicu i on je razgledao dugačke police s jogurtima, i video je mnogo toga, ali sve je prepoznavao kao „ne-jogurt“.

Trudim se da izbegavam ovakve nesrećne događaje, pa kod kuće uvek imamo punu policu *go-gurta* u frižideru. Da mi baka nije nedavno završila u bolnici, otišla bih juče sama u nabavku dok je Edi bio u školi, pre nego što je pojeo poslednje dve tube i pre nego što je „ponestaje nam jogurta i supe“ postalo „sranje, jedino što nam je ostalo u kući od hrane koju Edi jede jeste jedna konzerva supe, a nju neće da jede za doručak“.

Zaista nisam znala šta sad da radim. Samo sam znala da ako Kembel ikad promeni etiketu na konzervama supe od bundeve, sklopčaću se u loptu i odustati od života.

Možda sam sličnija Ediju nego što sam svesna, jer mi je zbog te *jedne sitnice* danas došlo da se i ja raspadnem. Pored Edija i njegove sestre Paskal, baka Hana mi je bila najvažnija osoba na svetu. Moj muž Vejd i majka Julita bi se verovatno pobunili zbog te izjave, ali trenutno sam bila ljuta na oboje, pa sam prosto tako osećala. Moja baka, ili *bapča*, kako sam je uvek zvala, trenutno je bila u bolnici, jer je pre dva dana, dok je sedela za trpezarijskim stolom u staračkom domu, doživela, kako sad znamo, manji šlog. I danas sam čitavo prepodne jurcala – po kući, u automobilu, kroz prolaz s jogurtima – samo da bismo Edi i ja mogli otići do bapče da provedemo vreme s njom. Nisam želela priznati čak ni sebi da sam možda i previše žurila, jer sam se trudila da što bolje iskoristim preostalo vreme s njom. Uz svu tu žurbu, sve sam više bila svesna da joj vreme ističe.

Edi praktično ne ume da se izražava – u osnovi, ne govori. Čuje sasvim dobro, ali receptivne jezičke veštine su mu takođe slabe, pa da bih ga upozorila kako danas nećemo ići na železničku stanicu da gledamo vozove kao što obično radimo četvrtkom, morala sam smisliti neki vizuelni simbol da bi me razumeo. Ustala sam u pet ujutru, odštamovala neke fotografije koje sam napravila juče u bolnici, zatim ih isekla i zalepila na njegov raspored, odmah posle oznake za *jelo* i oznake za supermarket *Publiks* i *jogurt*. Sastavila sam poseban scenario da mu objasnim kako danas moramo u bolnicu da vidimo bapču, ali da će ona biti u krevetu i neće moći da razgovara s nama, i da je bapča dobro i Edi je dobro i sve će biti dobro.

Svesna sam da je veći deo razuveravanja u tom scenariju bio laž. Nisam naivna – bapči je devedeset pet, izgledi da će ovog puta išetati iz bolnice su tanki, ona verovatno uopšte *nije* u redu. Ali Edi je to morao da čuje, pa sam mu tako i rekla. Postavila sam ga da sedne s rasporedom i tim scenariom i pokazivala sam mu dok nije otvorio svoj ajped i govorne programe koje je koristio – aplikaciju za augmentativnu i alternativnu komunikaciju, skraćeno AAK; jednostavna zamisao, ali koja mi je promenila život – svaki ekran je prikazivao niz slika umesto reči koje Edi nije mogao da izgovori. Pritiskanjem na te slike uspevao je da pronađe glas. Jutros je pogledao u ekran na trenutak, zatim je pritisnuo *Da*, tako da sam znala da je razumeo šta je pročitao, barem do izvesne mere.

Sve je bilo u redu dok nismo stigli ovamo i zatekli izmenjeno pakovanje. U vremenu koje je proteklo od tada zabrinuto osoblje i kupci dolazili su i odlazili.

„Možemo li vam pomoći, gospođo?“ pitali su isprva, a ja sam odmahivala glavom, objašnjavala njegovu dijagnozu autizma i puštala ih da odu svojim veselim putem. A onda su ponude za pomoć postale upornije. „*Možemo li vam pomoći da ga odnesemo do vašeg automobila, gospođo?*“ I onda sam im objasnila da on uglavnom ne voli da ga bilo ko dodiruje, ali kad bi ga dirala gomila stranaca, sve

bi se samo pogoršalo. Videla sam im po izrazima lica da su sumnjali kako bi *moglo* biti gore, ali nisu se usuđivali da to i kažu.

Zatim je prošla jedna žena sa istovetno obučenim parom savršeno pristojne, bez sumnje neurotipične dece koja su joj sedela visoko u kolicima. Dok je zaobilazila kolicima mog neobuzdanog sina, čula sam kako je jedno dete pitalo šta nije u redu s njim, a ona je promumlala: „Samo ga treba dobro isprašiti, dušo.“

Naravno, pomislila sam. Samo ga treba isprašiti. To bi ga naučilo kako da se izbori sa senzornim preopterećenjem i to bi ga naučilo da govori. Možda bi, kad bih ga isprašila, počeo samostalno da koristi toalet i mogla bih odbaciti opsesivno uređenu rutinu kojom sam sprečavala njegovu inkontinenciju. Tako lako rešenje... Zašto se nisam setila da ga isprašim pre sedam godina? Ali baš kad je u meni počelo da ključa, osvrnula se – i pogledala sam je pravo u oči pre nego što je skrenula pogled. Uхватила sam joj nagoveštaj sažaljenja u očima i, nesumnjivo, straha. Pocrvenela je, odvrtila pogled i ta opuštена šetnja s decom u kolicima pretvorila se u pravu trku do sledećeg prolaza.

Ljudi govore nešto takvo zato što se bolje osećaju u veoma neprijatnim prilikama. Nisam je krivila – pomalo sam joj i zavidela. Volela bih kad bih mogla biti tako ubeđena da sam u pravu, ali ako me je sedam godina roditeljstva Edisonu Majkslu nečemu naučilo, onda je to poniznost. Trudila sam se koliko sam mogla, obično nije bilo dovoljno dobro i jednostavno je bilo kako je bilo.

Nekoliko trenutaka ranije stigao je i šef prodavnice.

„Gospođo, moramo nešto preduzeti. Uništio je robu u vrednosti od više stotina dolara i sad su se i drugi kupci uzrujali.“

„Pretvorila sam se u uši“, rekla sam i slegla ramenima. „Šta predlažete?“

„Možemo li pozvati hitnu pomoć? Ovo jeste hitan medicinski slučaj, zar ne?“

„Šta mislite da će uraditi? Dati mu sedativ?“

Oči su mu zasijale. „Mogu li?“

Ljutito sam ga pogledala i lice mu se snuždilo. Kratko smo utonuli u neprijatnu tišinu, a onda sam uzdahnula kao da me je ubedio.

„Zovite hitnu pomoć, onda“, rekla sam, ali znalački osmeh koji sam mu uputila mora da ga je malo uplašio, jer se odmakao od mene. „Hajde da vidimo kako će ih Edi prihvatiti. Sigurna sam da glasne sirene i uniforme i još stranaca neće ovo mnogo pogoršati.“ Zastala sam i zatim ga nedužno pogledala. „*Je li tako?*“

Udaljio se, mrmļajuci za sebe, ali sigurno se predomislio za hitnu pomoć, jer još nisam čula sirene. Umesto toga, prodavci su s vidnom nelagodnom stajali na oba kraja prolaza, tiho objašnjavajući okolnosti kupcima i nudeći im da im dodaju bilo koji proizvod koji im treba da ne bi morali da prolaze pored mog bučnog, neprijatnog sina.

Što se mene ticalo, sela sam na pod pored njega. Źelela sam da budem stamena i smirena, ali sam isprekidano jecala, jer koliko god se ovo često dešavalo, bilo je krajnje ponižavajuće. Probala sam sve što sam mogla da ublažim događaj i svaki pokušaj mi je propao. To je prestajalo samo kad se Edi izmori.

Zaista, trebalo je bolje da razmislim, a ne da rizikujem i povedem ga u prodavnicu danas. Mislim da nije u potpunosti shvatao šta znači poseta bolnici, ali znao je da *nešto* nije kako treba. I ne prvi put, volela bih da je mogao da izdrži pun boravak u školi umesto dvodnevni raspored s kojim smo morali da se pomirimo. Da sam samo mogla da ga odvedem u školu danas i dodem sama, ili da sam mogla ubediti svog muža Vejda da ne ode na posao i ostane kod kuće s njim.

Vejd je imao sastanke. Uvek je imao sastanke, naročito kad je *nemanje* sastanaka značilo da će morati da ostane sam sa Edisonom.

„Izvinite.“

Umorno sam podigla pogled, očekujući da ugledam još nekog zaposlenog koji mi nudi „pomoć“. Umesto toga, bila je to jedna starija žena – slabašna žena, s ljubaznim sivim očima i upadljivo

plavim prelivom na kosi. Ako izostavimo taj plavi sjaj, mnogo je ličila na moju bapču – niska i mršava, ali doterana. Nosila je upadljivu torbicu i od glave do pete bila obučena u napadnu cvetnu šaru, sve do platnenih cipela, na kojima je bila šara gerbera. I bapča bi nosila takve cipele. Čak i sad, duboko u devedesetim, i dalje je uglavnom nosila odeću s neobičnim cvećem ili čipkom. Imala sam osećaj da bi se, da su se srele, odmah sprijateljile. Osetila sam stezanje u grudima od tog prepoznavanja i obuzelo me je nestrpljenje.

Požuri, Edi. Moramo da požurimo. Bapča je bolesna i treba da odemo u bolnicu.

Žena mi se blago osmehnula i zaverenički otvorila svoju torbicu.

„Mislite li da bi nešto odavde moglo pomoći?“ Izvadila je iz torbice zbirku sitnih drangulija – crveni balon, plavu lizalicu, drvenu lutkicu i malu drvenu čigru. Čučnula je pored mene i sve istresla na pod.

Već sam probala da mu odvratim pažnju, pa sam *znala* da neće uspjeti, ali dobrota u ženinim očima me je ipak gotovo dovela do suza. Kad sam je pogledala u oči, videla sam empatiju i razumevanje – ali ni tračak sažaljenja. Predivno je, i nažalost retko, naići na nekoga ko bi razumeo moje prilike umesto da ih osuđuje.

Promrmljala sam lažnu zahvalnost i gledala čas u ženu, čas u Edisona dok sam pokušavala da odredim hoće li to samo pogoršati stanje. Barem se *jeste* malo utišao i nateklim suznim očima je oprezno gledao u ženu. On je zaista voleo bapču. Možda je i on primetio sličnost.

Klimnula sam ženi glavom i podigla je balon. Nije reagovao. Podigla je lutku – i opet, izraz mu je ostao napet. Zatim lizalicu, sa istim ishodom. Potpuno sam izgubila nadu kad je podigla čigru, pa sam se iznenadila kad je Edijevo cviljenje malo posustalo.

Šarena hebrejska slova bila su izrezbarena sa svih strana i žena je prešla prstom preko jednog, zatim je spustila čigru na pod i elegantno ju je zavrтела. Dok se čigra vrtela, boje su se hipnotički

stopile u sjajnu mrlju. „I moj unuk ima autizam“, tiho mi je rekla. „Mogu barem da naslutim koliko vam je teško. Čigre su i Brejdeni omiljene...“

Edi je napeto zurio u čigru koja se vrtela. Zavijanje je prestalo. Sad su ostali samo tihi, drhtavi jecaji.

„Znate li šta znači ovo na hebrejskom?“, tiho me je pitala žena. Odmahnula sam glavom, a ona je blago pročitala: „To je akronim – znači: *tamo se desilo veliko čudo*.“

Želela sam da joj kažem kako više ne verujem u čuda, ali nisam bila sigurna da je to istina, jer se, izgleda, jedno upravo odvijalo preda mnom. Edi je sad gotovo ćutao, osim povremenog šmrcaja ili zakasnelog jecaja. Čigra je usporavala dok se nije zanjihala, pa prevrnula u stranu. Čula sam kako je oštro uzdahnuo.

„Dragi dečake, znaš li šta je ovo?“, tiho je pitala žena.

„On ne govori“, pokušala sam da objasnim, ali upravo u tom trenutku odlučio je da prekopa dublje po vreći svojih sramotnih autističnih trikova kad je pogledao u mene i promuklo rekao: „Volim te, Edie.“

Žena me je pogledala, a ja sam pokušala da objasnim.

„To je samo... zove se eholalija... ume da *kaže* reči, ali iza njih nema značenja. Samo ponavlja ono što je čuo da mu ja govorim – ne zna šta to znači. To je njegov način da *kaže mama*.“

Ponovo mi se blago osmehnula i spustila je čigru odmah pored Edija, ponovo je zavrtela i čekala. Zurio je u nemom čuđenju i, dok je čigra po drugi put pala na stranu, potpuno se smirio. Potražila sam njegov ajped, učitala AAK, zatim pritisnula *gotovo i kola* pre nego što sam okrenula ekran prema Ediju. Seo je, podigao se na noge i pogledao me sa očekivanjem.

„Tako je, dušo“, tiho je rekla žena. Sagnula se, podigla čigru i dodala ju je Ediju uz tiho mumlanje: „Kakav pametan dečak, tako si se lepo smirio. Mama je sigurno ponosna na tebe.“

„Hvala vam“, rekla sam joj.

Klimnula je glavom i kratko mi dodirnula podlakticu uz reči: „Dobro obavljate posao, mama. Nemojte to nikad zaboraviti.“

Njene reči su mi prvo zvučale besmisleno. Izvela sam Edisona iz prodavnice, praznih ruku, ali s neočekivanim blagom od nepoznate osobe. Zavezala sam ga u posebno naručeno automobilsko sedište, neophodno uprkos njegovoj veličini, jer ne bi sedeo mirno s redovnim pojasom. Sela sam na svoje sedište i pogledala u njega u retrovizoru. Zurio je u čigru, mirno i ćutke, ali milione kilometara daleko, kao i uvek, i osetila sam umor. Uvek sam bila umorna.

Dobro obavljate posao, mama. Nemojte to nikad zaboraviti.

Nisam mnogo plakala zbog Edija. Volim ga. Stalo mi je do njega. Nisam dopuštala sebi samosažaljenje. Kao alkoholičar koji neće da uzme ni kap pića. Znala sam da, kad bih jednom otvorila branu samosažaljenja, prepustila bih mu se i ono bi me uništilo.

Ali danas mi je baka bila u bolnici, i dobra žena s cvetnim cipelama činila mi se kao anđeo koji me je posetio kad mi je trebao, i šta ako ju je bapča poslala, i šta ako je to bio bakin poslednji poklon jer se spremala da ode?

Sad je na mene bio red da se raspadnem. Edi se igrao sa svojom čigrom, držeći je ispred lica i vrteći je veoma polako u vazduhu kao da pokušava da shvati kako radi. Zajecala sam. Dozvolila sam sebi dobrih osam minuta plakanja, tačno do deset sati, i sad smo kasnili sat vremena u odnosu na ono kako sam se nadala.

Kad je sat u kolima pokazao da je i tih sat vremena prošlo, odlučila sam da prestanem s jadikovanjem – i tako je i bilo: samo sam isključila sažaljenje. Obrisala sam nos papirnom maramicom, pročistila grlo i upalila automobil. Čim sam pritisnula paljenje, telefon mi se povezao sa automobilom i ekranom na dodir pored volana i pojavile su se propuštene poruke od moje mame.

Gde si?

Rekla si da ćeš doći do 9.00. Dolaziš li?

Alis. Pozovi me, molim te, šta se dešava?

Bapča je budna, ali dođi brzo jer ne znam koliko će proći pre nego što ponovo zadrema.

I onda, konačno, jedna od Vejda.

Izvini što nisam mogao da uzmem slobodno danas, dušo. Ljutiš li se?

Još nismo stigli ni do bolnice. Biće ovo dugačak dan.